

Urmiyada erməni terroru

II yazı

"Əhalinin kütləvi qətlindən sonra insan cəsədləri üç gün küçələrdə qaldı"

"Təcəddüd" qəzeti: "Urmiya və ətrafındakı kənd və qəsəbələrdə çox böyük və acınacaqlı faciələr baş verib..."

Əli Dehqan: "Bu olaylar və onunla bağlı xatirələr o qədər dəhşətlidir ki, hələ də 80 il keçməsinə baxmayaraq, həmin hadisələri unuda bilmirəm"

Ötən yazımızda ermənilərin Güney Azərbaycandakı təxribatlarını diqqətinizə çatdırmışdıq. Bu yazımızda isə ötən əsrin əvvəllərində ermənilərin Urmiya şəhərində həyata keçirdiyi soyqırımı faktlarla sizlərə təqdim edirik.

Güney Azərbaycanın görkəmli tarixçisi, Azərbaycan Universitetinin fəxri doktoru Səməd Sərdariniya "Arazın hər iki tayında müsəlmanların soyqırımı" kitabında yazır ki, 1918-ci il Arazın hər iki tayında yaşayan Azərbaycan türkləri üçün daha dəhşətli və acınacaqlı keçdi: "I Dünya müharibəsinin üçüncü ilində (1917-ci il) Rusiyada baş verən inqilab nəticəsində çar hakimiyyəti devrildi. Romanovlar sülaləsinin süqutu ilə daşnakların "Böyük Ermənistan" yaratmaq xülyalarını həyata keçirmələrinə imkan yarandı. Həmin ildə Azərbaycanın bir sıra şəhərləri erməni terrorunun qanlı həfədinə çevrildi. Ermənilər 1918-ci ilin yanvarında İrəvana və onun ətrafındakı 211 Azərbaycan kəndinə basqın çəkərək, burada yaşayan 300 min Azərbaycan türkünə qırılıb, minlərlə soydaşımızı yurd-yuvasından didərgin saldılar. Elə həmin ilin martında Bakıda, Şamaxıda və digər Azərbaycan şəhərlərində yenidən öz cinayətlərini təkrarladılar. Beləliklə, dinc əhaliyə hücum çəkən ermənilər kütləvi qırğınlar törədərək, çox sayda soydaşımızı amansızcasına qətlə yetirdilər. Bu dəhşətli faciələrdə yüz minlərlə Azərbaycan türkü öldürüldü, öz ev-eşiklərindən didərgin salındı".

Erməni terroru Güney Azərbaycanda da qanlı izlər buraxdı. Silahlanmış erməni dəstələri Urmiyada, Köhnəşəhərdə, Salmas və başqa ərazilərdə kütləvi qırğınlar törədərək, 130 mindən çox Azərbaycan türkünə faciəvi şəkildə qətlə yetirdilər. Erməni terroruna hədəf olan şəhərlərdən biri də Urmiya oldu. Bu şəhər 1918-ci ilin fevral və mart aylarında, yəni iki dəfə erməni terroruna məruz qalıb: "Fevralın 17-də ermənilər küçələrdə və bazarda Azərbaycan türklərinin yolunu kəsir, soyğunçuluqla pullarını ələ keçirirdilər. Bir neçə gün sonra Urmiyanın şəhərdən kənar məntəqələrində yüzə yaxın soydaşımızı ermənilər qətlə yetirdi. Həmin qanlı olaydan sonra fevralın 22-də Qardaş və Dadaş adlı iki nəfər urmiyalı öldürülənlərin cəsədini gətirmək üçün hadisə yerinə yollandı. Lakin onlar şəhərdən çıxarkən bir qrup erməni ilə rastlaşdı və tərəflər arasında qarşıdurma yarandı. Həmin günün axşamı yenidən münaqişə başladı. Ermənilər şəhərin yüzlərlə dinc sakinlərinin evinə basqın çəkərək, mənzillərdəki əşyaları qarət edir, qarşılarına çıxan hər kəsi qətlə yetirir, evləri yandırırılar. Azərbaycan türkləri var güclərlə özlərini müdafiə etməyə çalışsalar da, azğınlaşmış ermənilər on min nəfərə yaxın dinc əhalini öldürdülər. Qətlə yetirilənlərin əksəriyyəti qadın, uşaq, südəmər körpələr idi. Ölənlərin cəsədləri uzun müddət yerdə qalmışdı. Onları yerdən götürüb dəfn etməyə kimsə cəsarət etmirdi. Bu ağır günlərdə Urmiya sakinlərinə Tehrandan yardım gəlmədi. Təbriz əhalisi isə bu faciənin xəbərini çox gec eşitdi".

Həmin hadisələrin şahidi olan fars əsilli tarixçi alim və tədqiqatçı Əhməd Kəsrəvi bu haqda belə yazır: "Ermənilər Urmiyada hərəkətə keçib üç gün qırğın törətdilər. Bu müddətdə Təbriz ilə Urmiya arasındakı telefon və teleqraf simləri tamamilə kəsilmişdi (rabitəni ermənilərin kəsdiyi ehtimal olunur), elə buna görə də hadisələrlə bağlı xəbərlər Təbrizə vaxtında yetişmədi".

Həmin il qanlı hadisələrlə bağlı Şeyx Məhəmməd Xiyabaninin orqanı olan "Təcəddüd" qəzetində silsilə yazılar dərc olundu. Qəzetin 17 fevral - 2 mart 1918-ci il tarixli nömrələrində yazılırdı: "Oxucularımıza söz vermişdik ki, Urmiyadakı qanlı faciələr barədə tədqiqat aparıb ictimaiyyətə çatdıraq. Böyük təəssüflə bildirməliyik ki, əldə etdiyimiz məlumatlara görə, Urmiya və ətrafındakı kənd və qəsəbələrdə çox böyük və acınacaqlı faciələr baş vermişdir... Xəbərlərə görə, silahlı ermənilər müxtəlif bəhanələrlə Urmiya bazarında dinc vətəndaşların üzərinə atəş açıb, qarşıdurmalara səbəb olmuşdur. Polis məmurları qarşıdurmaya son qoymaq istəsələr də, ermənilər silahdan atəş açaraq, iki mülki vətəndaşı öldürüblər. Ermənilər daha sonra əhalinin yaşadığı evləri, habelə karvansarayları hədəf alaraq atəşə tutublar. Nəticədə bir çox günahsız dinc vətəndaş həlak olmuşdur... Urmiyadan gələn bir müsafir deyir ki, o, yolda 300-dən artıq Azərbaycan türkünün cəsədini öz gözü ilə görüb..."

Hadisələrin canlı şahidi olmuş urmiyalı soydaşımız Əli Dehqan Urmiyadakı üçgünlük qırğından sonra şəhərin durumunu belə təsvir edir: "Azərbaycan kəndləri qarət olunaraq əhalisi boşaldılırdı. Sanki buralarda heç vaxt həyat izləri olmamış kimi qəbiristanlıq süqutu hər yerdə hakim olmuşdu. Kənd qaçqınlarının sığındığı əsas yerlər şəhərdəki küçələr və məscidlər idi. Ermənilər Azərbaycan türklərinin evlərinə basqın çəkər, istədikləri ev əşyalarını götürürdülər. Qaranlıq düşən kimi, şəhərin bir çox məhəllələrində nalə səsləri eşidilməyə başlayırdı. Evləri ermənilərin hücumuna məruz qalan insanlar damlara çıxaraq uca səslə qışqırır, əhalidən yardım istəyirdilər. Lakin

heç kəs evindən bayıra çıxmağa cəsarət etmirdi. Qulaqları xalqın nalə və fəryadına alışmış dövlət məmurları isə adamların ürəkyandırıcı etirazları qarşısında laqeydlilik göstərirdilər. Soyğunçu ermənilər tam sərbəst şəkildə istədikləri evlərə girir, insanları öldürür, evləri isə talan edərək yandırırdılar".

1918-ci ilin martında Urmiyada yaşayan Azərbaycan türkləri növbəti dəfə erməni terroruna məruz qalıblar: "Ermənilər Novruz Bayramının ilk günü küçələrdə və bazarda əhaliyə atəş açır, qarşılarna çıxan hər kəsi öldürürdülər. Bununla kifayətlənməyən erməni terrorçuları daha da azğınlaşaraq, Urmiyada 24 saatlıq qırğın törədəcəkləri barədə bildiriş yayırlar. Bu qorxunc xəbər 1918-ci il martın 19-da (son çərşənbə axşamı) şəhərdə dəhşətli bir qorxu ab-havası yaratdı. Həmin gecə heç kimin gözünə yuxu getmədi. Çünki ertəsi gün səhər tezdən qətlə başlanacaqdı. Ermənilər həmin gecə törədəcəkləri qırğına görə şəhərdə nəyə çəkir, şənlik edirdilər.

Əli Dehqan bu haqda yazır: "Səhər tezdən anam məni, məndən böyük iki qardaşımı və kiçik qardaşımı götürüb evin damına apardı. Erməni təcavüzündən qorunmaq üçün qadınlar və uşaqlar damlara çıxırdılar. Axşama qədər ac-susuz orada qalmalı olduq. Axşama yaxın xəbər yayıldı ki, qətlə son qoyulub. Biz aşağı düşərək evə qayıtdıq. Lakin evdə heç nə qalmamışdı, hər şeyi aparmışdılar. Çıraqları belə sındırmışdılar. Evin görünüşü adamda dəhşətli hisslər oyadırdı. Hələ özümüzlə gəlməmişdik ki, birdən-birə evimizin qapısı çox möhkəm döyülməyə başladı. Anam bizi (4 uşağı) çörək bişirmək üçün istifadə olunan təndirin içinə qoyub özü də təndirə girdi. Anam deyirdi ki, ermənilər gəlsə, birinci məni, sonra uşaqlarımı öldürsünlər. Bu olaylar və onunla bağlı xatirələr o qədər dəhşətlidir ki, hələ də 80 il keçməsinə baxmayaraq, həmin hadisələri unuda bilmirəm".

Həmin faciəvi günlərin şahidi olmuş digər urmiyalı soydaşımız Rəhmətulla Tofiq yazır: "1918-ci ilin son çərşənbə axşamı 12 min azğınlaşmış erməni silahlısı Azərbaycan məhəllələrinə üz tutdular. Minlərlə tufəngin birdən-birə açdığı dəhşətli atəşin səmindən şəhər silkələnib lərzəyə gəlirdi. Ermənilər qapıları daş və balta ilə sındırıb evlərə girir, hər tərəfə atəş açır, damlara sığınan qadınları və uşaqları yerindəcə öldürürdülər. İnsanların qorxudan qopardığı şivən və nalə səsləri açılan tufənglərin səsinə qarışırdı. Analar öz övladlarını quyularda və daş sobaların içində gizlədirdilər. Ermənilər qarşılarna çıxan Azərbaycan türklərini atəşə tutub, var-yoxunu talayıb özlərilə aparırdılar. Azərbaycan türklərinin yaşadığı məhəllələr sanki qəbiristanlığa çevrilmişdi. Evlərdə və küçələrdə çox dəhşətli mənzərələr gözə çarpırdı. Bütün evlər qarət edilmiş, yerlər cəsədlərlə dolu idi".

Həmin qanlı hadisələrin başqa bir şahidi Rəhmətullaxan Mötəmidülvizarə yazır: "Urmiyada o gün olmur ki, 1-10 nəfər adam ermənilər tərəfindən öldürülməsin. Hələ şəhərdə qarət edilməmiş ev yoxdur. Tam əminliklə demək olar ki, qanlı olaylarda 50 min nəfərdən artıq günahsız Azərbaycan türkü öldürülmüşdü. Urmiyanın əhalisi 4 aydır hər gün qətl və qarətə məruz qalır, hər gün ölümlə qarşılaşır".

Hətta ermənilər Urmiyadakı terrora şəhərin ruhanilərini də öldürmüşdülər. Belə ki, qətləmin qarşısını almaq istəyən bir çox məşhur din xadimləri də erməni gülləsinə tuş gəldi. Terrorçular məşhur ruhanilərdən Axund Molla Əliqulunu və ailəsinin demək olar bütün üzvlərini qətlə yetiriblər. Onun 27-35 yaşlarında olan iki oğlunu - Mirzə Abdullanı və Mirzə Mahmud ağanı öldürdükdən sonra Mirzə Mahmud ağanın arvadını da ərinin cəsədi üzərində öldürüblər. Ailə üzvlərindən yalnız axundun üçüncü oğlu Mirzə Əli özünü quyuya atdığı üçün ölümdən qurtulub.

Erməni terrorunun qurbanı olan dövrünün tanınmış ruhanilərini adları belədir:

- Qara Ağac məhəlləsindən Ağa Mirzə Sadıq, müctəhid Mirzə İbrahim və Səqətülislam;
- Əli Şəhid məhəlləsindən Sədrülüləma, Hacı Mirzəli Əsgər, Hacı Mirböyük;
- Qəbiristan məhəlləsindən Ağa Mircalal, qoca nöker adı ilə tanınan Əli (Ağa Mircalal Cəliyyə mədrəsəsinin müdiri, Əli isə el içində məşhur olan mərsiyəxan mollası olub);
- Yurt məhəlləsindən Mirzə Əhməd (Bu ruhani carçıbaşı, bazarbaşı və məşhur mərsiyəxan idi);
- Ağdaş məhəlləsindən İsmayıl Əyalu və Ağa Mir Nurulla. Ermənilər Hacı Molla İsmayıl Əyalunun qəddarcasına başını kəsib atmışdılar.

Ruhanilərlə yanaşı, Urmiyanın məşhur tacirləri də qətlə yetirilmişdi. Ermənilərin Urmiyada törətdikləri terror sakinlərin yaddaşında dərin iz buraxdı. Həmin qətləmdən sonra insan cəsədləri üç gün küçələrdə qaldı. Sonra onları Hacıxan Məscidi qəbiristanlığında ümumi məzarlıqda dəfn etdilər.

Urmiyadan sonra erməni terrorunun həfədi Salmas şəhərinə yönəldi. Orada da kütləvi qırğınlar törədən ermənilər çox sayda soydaşımızı amansızcasına qətlə yetirdilər. Bu barədə daha ətraflı gələcək yazımızda bəhs edəcəyik.

Hazırladı: Real CƏFƏRLİ